

ARAPÇA CÜMLE TAHLİLİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Points To Take Into Consideration In Sentence Analysis

Selman YEŞİL*

ÖZET

Arap dilindeki ifade zenginliği tartışılmaz bir konudur. Bu dilin son vahiy dili olması da bunu tescillemiştir. Ancak bu zenginlik bazen cümlelerde asıl amacın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Arap dilinde asıl anlamın anlaşılması ve her kelimenin cümle içerisinde yüklenmiş olduğu misyonunun bilinmesi için devreye cümle tahlili girmektedir. Cümle tahlili ile muhatabın asıl amacı kavrayıp kavramadığı da ortaya çıkmaktadır.

Cümle tahlilinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus öncelikle bir bütün olarak cümlenin ve cümlede geçen kelimelerin anlamını bilmektir. Diğer bir husus da cümlede geçen öğelerin cümledeki konumu itibarı ile hak ettiği i'râbî gösterecek isimlendirmelerle bunu açıkça ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Cümle tahlili, i'râb, tahlil, Arap dili

ABSTRACT

Richness of expression in Arabic language is an indisputable fact. The fact that this language is the language of the final revelation has registered it too. However, this wealth sometimes makes it difficult to understand the main objective of sentences. In Arabic, to understand the real meaning and to know the mission of each word undertaken in the sentence, sentence analysis comes into play. Whether the addressee has comprehend the main purpose revolves by the analysis of the sentence occurs.

The chief point in sentence analysis is first of all to know the meaning of the sentence as a whole and that of the words in the sentence. Another issue is revealing this by the undertaken denominations that will indicate the elements of the sentence as their role in the sentence.

Keywords: Sentence analysis, analysis, and the Arabic language

GİRİŞ

Arap dili çok geniş bir ifade tarzına sahip bir dil olmakla birlikte karmaşık bir yapıya da sahiptir. Bu dilin kullanıcıları eskiden beri kısaca

* Arş. Gör. Bingöl Üniversitesi Doğu Dilleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.

kusursuz ifade sanatı olarak tanımlayabileceğimiz fesahat ve belagete düşkün idiler. Bu dil, Kur’ân-ı Kerîm’in Arapça nazil olmasıyla daha geniş bir alana yayılmış ve daha çok önemsenmiştir. Bu çerçevede hilafet döneminden itibaren dili korumak için bir takım çabalar başlamıştır. Geçen her gün bu çabayı daha gerekli kılmış ve kendisini bu hizmete vakfeden insanları ortaya çıkarmıştır. İlk başlarda Kur’ân ilimleri çerçevesinde başlayan bu çalışmalar zamanla bağımsız ilim haline gelmiştir. Bu ilim dalı daha sonra ‘*İlmü’n-Nahv*’ nahiv ilmi olarak isimlendirilmiş, başta Basra ve Küfe olmak üzere çeşitli ekollere ayrılmıştır.

Dini hüviyete sahip bu dil, uzun zaman geçmesine rağmen önemini kaybetmek bir yana her geçen gün daha da önem arz etmiştir. Arapça eğitim öğretimi eskiden olduğu gibi günümüzde de çeşitli kurumlarla sürdürülmektedir. Ancak öğretici/öğrenci ya da daha geniş bir ifade ile alıcı ve verici arasındaki iletişimin istendiği şekilde olup olmadığının bir nevi sağlaması sayılan cümle tahlili, hak ettiği önemi görmemektedir. Bu önemli konuyu ele alıp ilgililerine bir bütünlük içerisinde sunma arzusu bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

I. İ’RAB ÇEŞİTLERİ ve YERLERİ

Arapçada cümleyi oluşturan unsur ‘kelime’dir. ‘Kelime’yi kısaca şöyle tanımlayabiliriz; *الْكَلِمَةُ لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ Kelime, bir anlam ifade eden sözdür.*1 Her ne kadar kelimenin kendine ait bir anlamı olsa da kastedilen gerçek anlamı ancak cümle içerisinde anlaşılır. Kelimeler cümle içerisinde ana unsur olan müssned/müssnedün ileyh (*yüklem/özne*) olarak kullanıldıkları gibi, muhatabı daha fazla bilgilendirmek amacıyla tamamlayıcı öge olarak da kullanılmaktadır. Arapçada cümleyi oluşturan kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır.2 Bunlar içerisinde tek başına cümleyi ortaya koyabilecek yeterliliğe sahip olan, isimdir.3 Arapçada cümlede geçen kelimelerin cümle içerisindeki konumu, kelimenin sonunda ortaya çıkan ve i’râb4 olarak isimlendirilen olgu ile

1 Cemâlüddîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdillâh İbn Hişâm, el-Ensârî, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, yy, ts, s. 2; İmîl Bedî’ Ya’kûb, *Kâmûsu’l-mustalahâti’l-luğaviyye ve’l-edebiyye*, Dâru’l-‘İlm, Beyrut 1987, s. 299.

2 Ebu’l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, *es-Sâhibî fi fıkhi’l-lugati’l-‘Arabiyyeti ve mesâilihâ*, Mektebetu’l-Me’ârif, Beyrut 1993, s. 82; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, nşr. İmîl Bedî’, Ya’kûb, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1992, s. 30; el-Es’ad, *age*, I, 29.

3 İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s. 63; Muhammed b. ‘Abdirrahîm, el-Meylânî, *Şerhu’l-Muğni*, İstanbul 1970, s. 4.

4 İ’râb, amillerin değişimiyle kelimenin sonunda meydana gelen değişim olarak tanımlanır. İrab ve çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. ‘Abdurrahmân b. Ahmed, el-Câmî, *el-Fevâidu’z-Ziyâiyye*, İstanbul 1882, s. 20; el-Meylânî, *Şerhu’l-Muğni*, s. 8-11; Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî

belirtilir. Cümledeki konum itibarı ile kelimelerin alabileceği i'râb çeşidi dörttür.⁵ Bu dört kısım i'râbı ve bu i'râbın bulunduğu yerleri kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

A. REF'

Ref alametleri (و)ötre, (و)vav, (ل)elif ve müzari fiillerde bulunan (ن) nûnlar olmak üzere dört kısma ayrılır. Bunların her birisinin de kullanıldığı yerler bulunur, ancak konumuz dışı olduğu için bu bilgiyle yetinmeyi uygun gördük.⁶ Ref i'râbını alan kelimeler merfû' olarak isimlendirilir. Cümledeki konumları itibarıyla ref i'râbını alan kelimeleri iki ana başlık altında toplayarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Fail

Türkçedeki özne ile eşit olan fail, fiil cümlesinde cümlenin temel ögesidir. Cümlede bulunması gereken, atılması durumunda yerine geçecek bir kelimenin bulunması gerekli olan bir ögedir. Fiil, eril ve dişlilik açısından faile göre şekillenir.⁷ Arapçada i'râb açısından asıl sayılan merfuât arasında ilk sırada yer alır. Burada failden kastımız nâkis fiilleri de kapsayan fiillerin failidir. Dolayısıyla “كان، كاد، نِعَم” vb. fiillerin isimlerini ayrıca zikretmeyeceğiz.

2. Mubteda-Haber

İsim cümlesinde ise asli öge mubteda-haberdir. Mubteda-haber birbirini tamamlayarak cümleyi oluştururlar. Mubteda birçok özellik açısından faille ortaktır. Ancak genel kabule göre mubtedanın amili failin amili gibi lafzî olmayıp manevîdir.⁸ Mubtedanın Türkçedeki karşılığı failde olduğu gibi öznedir.

Arapçada mupteda ve haberin başına gelerek mubteda ve habere i'râb açısından yeni bir şekil veren amiller bulunmaktadır. Bu amillere sözlükte ortadan kaldıran, değiştiren anlamında⁹ 'Nevâsîh' denir.¹⁰ Ancak her Nevâsîhin i'râb açısından kendine ait hükmü bulunmaktadır. Bazı nevâsîhlar

Ebu'l-Bekâ, el-Kefevî, *el-Külliyât (el-Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugavîyye)*, thk. 'Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî, Beyrut 1993, s. 118.

5 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 64.

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 64-78; el-Meylânî, *age*, s. 9-11.

7 İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, 224.

8 Bahâ'uddîn 'Abdullâh el-Hemedânî, İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2005, s. 188.

9 Cemâ'luddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I-XVIII, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvahhâb-Muhammed es-Sâdık el-'Ubeydî, Beyrut, 1416/1996. III/61. نسخ maddesi.

10 Nevâsîh fiiller hakkında geniş bilgi için bk. İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl* s. 243,316.

mubteda ve haberi merfû' olmaktan çıkarıp mansûb yaparken bazıları da mubtedayı mansûb yaparken haberi merfû' yapar. Nevâsıh amiller, mubteda haber ile kullanıldığında mubteda haberin i'râbını değiştirdikleri gibi mubtedayı kendilerine isim ve haber edinirler. Nevâsıhlar fiil ve harf olmak üzere iki kısma ayrılırlar.11 Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

3. اسم الأفعال الناقصة) ve Benzerlerinin İsmi (كان

Nevâsıhlardan olan كان ve benzerleri mubtedayı merfû' edip haberi mansûb eder. Buna olumsuzluk ifade eden لَيْسَ anlamındaki ما ve لا'yı da dahil edebiliriz. Örneğin: وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا Allah bağışlayan ve merhametli olandır.12

4. اسم أفعال المقاربة) ve Benzerlerinin İsimleri (كاد

Nevâsıh fiillerden olan ef'âlu'l-mukârebe anlam olarak failin haberi yapmaya yakınlığını bildirir. Amel olarak nâkıs fiillerin amelini yapar. Ayrıca nâkıs fiiller gibi mubteda ve habere dâhil olurlar. Aralarındaki fark ise كاد ve benzerlerinin haberi sürekli muzâri fiil iken كان ve benzerlerinin haberi ise muzâri fiil olabildiği gibi sarîh müfred isimler de olabilmesidir.13

5. خبر الحروف المشبهة بالفعل) ve Benzerlerinin Haberi (إنَّ

إنَّ ve benzerleri mubteda ve habere dahil olduklarında mubtedayı mansûb haberi ise merfû' ederler. Örneğin; إِنَّ اللهُ عَلِيمٌ 'Muhakkak ki Allah bilendir. لا nefyi'l-cins de إِنَّ'nin yaptığı ameli yapar. Aynı başlıklarda incelenmesi, isminin ve haberinin hep nekre gelmesinden kaynaklanmaktadır.

B. NASB

Nasb alameti, isimlerdeki (ـَ) fetha, (ـِ) elif, (ـِ) ya, (ـِ) kesre ve muzâri fiillerdeki (ـِ) nunun hazfî olmak üzere beş kısma ayrılır.14 Bu alametleri taşıyan isimler de sırası ile müfred/kırık çoğullar, esmâi sitte, tesniye/müzekker salim çoğullar, müennes salim çoğullar ve muzâri fiillerdir. Nasb alameti taşıyan isimlere de mensûb denir. Mensûb isimler genelde tamamlayıcı öğelerden oluşmaktadır. Bunları da kısaca şöyle sıralayabiliriz.

1. Mef'ûl

Arapçada cümlenin asli ögesi olmamakla beraber ehemmiyetli bir yere sahip olan mef'ûl, beş kısma ayrılmaktadır. Bunları Türkçe karşılıklarıyla şöyledir:

11 İbn 'Akil, *age*, s. 244.

12 Nisâ suresi, 4/100.

13 İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s. 250.

14 Mustafâ el-Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye*, nşr. Şerif el-Ensârî, Beyrut 1966, 1/20.

مَفْعُولٌ بِهِ	Mef'ûlun bih;	Nesne, tümleş
مَفْعُولٌ فِيهِ	Mef'ûlun fih;	Mekan, Zaman zarfı
مَفْعُولٌ لَهُ	Mef'ûlun leh;	Sebeb bildiren tümleş
مَفْعُولٌ مَعَهُ	Mef'ûlun ma'ah;	Birliktelik bildiren tümleş
مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ	Mef'ûlun mutlak;	Fiil zarfı

2. Hâl

Arapçada hâl, “failin fiili yaparken ya da mef'ûlün fiilden etkilendiği esnada içerisinde buldukları durumu bildiren” öge olarak tanımlanır.¹⁵ Tanımdan da anlaşıldığı üzere hal fail ve mef'ûlün durumunu belirten ögedir. Ancak nahiv ilminin önde gelen dehalarından Sibeveyh'e (ö. 180/796) göre bu öge sadece fail ve mef'ûl için değil muhteda için de tamamlayıcı öge olarak gelebilir.¹⁶ Türkçede durum zarfı olarak isimlendirilir.

3. Temyîz

Arapçada temyîz “anlam açısından kapalı kelimeleri açıklayan belirtisiz, camid ve cümlelerin asli ögesi olmayan isim” olarak tanımlanır.¹⁷ Cümle içerisinde geçen kapalı kelimelerin açıklanması için kullanılır. Mecrûr ve mensûb kısımları bulunmaktadır. Temyîzin mecrûr kısmı muzâfun ileyh olarak ya da harfî cerle mecrur olur. bu yüzden temyîzi mansûbât kısmında zikretmeyi uygun gördük.

4. Müstesnâ

Cümlede kullanılan mansûb öğelerden biri de müstesnâdır. Müstesnâyı kısaca şöyle tanımlayabiliriz: *Kendisinden önce geçen bir ismin kapsamına giren şeyi istisna harfî olan لا ve benzerleri ile çıkarmaktır.*¹⁸

5. خَيْرُ الْأَفْعَالِ النَّاقِصَةِ (CAN ve Benzerlerinin Haberi)

İsim cümlesine dâhil olup muhtedayı kendisine isim, haberi de kendisine haber yapan nâkıs fiillerin haberi mansûb olur.¹⁹ Örneğin; كَانَ عَلِيٌّ كَاتِبًا; *Ali yazıcı idi.* Bu kısma olumsuzluk ifade eden لَيْسَ anlamındaki ما ve لا'yı da dahil edebiliriz.

15 es-Seyyid eş-Şerîf 'Alî b. Muhammed el-Curcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, Dâru'n-Nefâis, 2003, s. 144.

16 Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber (ö. 180/796), *el-Kitâb*, I-V, nşr. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 3. bs., Kahire, 1988, 2/52.

17 Geniş bilgi için bkz. el-Câmî, *age*, s. 150; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 266.

18 el-Curcânî, *age*, s. 80; Ayrıca bu konuda Semira Yayar tarafından Marmara Üniversitesi'nde Doç. Dr. Nusrettin Bolelli danışmanlığında yazılmış olan *Arap dilinde müstesna* isimli yüksek lisans tezine de bakmakta fayda vardır.

19 İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s.244.

6. **كَادَ ve Benzerlerinin Haberi** (خَبْرُ أَفْعَالِ الْمَقَارِبَةِ)

Mukârebe fiillerinin de haberi her ne kadar cümle olarak kullanılsa da müfred te'vilinde olup mahallen mansûbtur.²⁰ Örneğin; كَادَتِ الطَّائِرَةُ تَسْقُطُ *Uçak neredeyse düşecekti.* Bu cümlede geçen تَسْقُطُ cümlesi كَادَتِ fiilinin haberi olup mahallen mansûbtur.

7. **إِنَّ ve Benzerlerinin İsmi** (اسْمُ الْحُرُوفِ الْمَشْبَهَةِ بِالْفِعْلِ)

إِنَّ ve benzerlerinin isimleri mensûbâtandır. Zira إِنَّ ve benzerleri mubteda ve haberin başında kullanıldıklarında mubtedayı mansûb haberi de merfû' yaparlar.²¹ لا nefyi'l-cins de إِنَّ nin yaptığı ameli yapar.

C. CER

İ'râb kısımları içerisinde isme has olan cer, sadece muzâfun ileyh ve harf-i cerlerle mecrûr olan isimlerde bulunur. Cer i'râbı da müennes salim çoğullarda (ـة) kesre, müzekker salim çoğullarda (ى) ya ve gayr-i munsarif isimlerde de (ـ) fetha ile olur.²²

1. Muzâfun İleyh

Türkçedeki isim tamlamasındaki tamlayana karşılık olarak kullanılan muzafun ileyh, i'râb olarak cer irabını alır. Örneğin; قَلَّمَ الْأُسْتَاذُ أَسْوَدُ *Öğretmenin kalemi siyahtır.*

2. Harf-i Cer İle Mecrûr Olan İsim

Cer harflerinde tam bir ittifak olmamakla beraber genel kabule göre yirmi harftir.²³ Bu harfler başında buldukları isimleri mecrûr yaparlar.²⁴ Örneğin; جِئْتُ بِالسِّيَّارَةِ *Araba ile geldim.*

D. CEZM

Cezm fiillere mahsus bir i'râb olup hareke, nun veya fiilin sonundaki illet harfinin hazfedilmesi şeklinde olur.²⁵

II. CÜMLE TAHLİLİNDE HATA NEDENLERİ ve ÖRNEKLERİ

Arap dilinde cümle tahlili, kelimenin cümle içerisindeki konumu gereği hak ettiği irabı ortaya koymaya yarar. Cümle tahlilini yapabilmek için sarf,

20 İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ b. Ya'îş b. 'Alî, (ö. 643/1244), Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 4/372.

21 İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 255.

22 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. 'Omer, el-Mufassal fi 'İlmi'l-Luğa, nşr. Muhammed 'İzzuddîn es-Sa'îdî, Beyrut, 1410/1990, s. 27.

23 Geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, s. 278-282.

24 ez-Zemahşerî, a.g.e. s. 337.

25 Muhammed b. Suleyman b. 'Abdillâh, el-Aşkar, Mu'cemu 'ulûmi'l-luğati'l-'Arabîyye, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995, s. 162.

nahv, iştikak, belâgat vb. ilimlerden haberdar olmanın yanı sıra kelime hazinesinin de geniş olması gerekir. Bu sayede aşağıda kısaca sıralayacağımız hatalar ve nedenlerinden korunmuş olunur. Yapılan hataları ve nedenlerini birkaç örnekle kısaca şöyle açıklamak mümkündür:

A. Kuralları Göz Önüne Alıp Anlamı Gözetmemek

Cümle tahlillerinde yapılan hataların başında anlamı göz ardı etmek gelir. Cümle tahlilini yaparken sadece kurala bakarak tahlil yapmak doğru değildir. Zira cümle tahlillerinde her kelimenin yüklendiği görev ancak o kelimenin sözlük anlamının yanı sıra, cümle içerisindeki anlamının da bilinmesine bağlıdır. Bu yüzden ki anlamı daha keşfedilmemiş Kur'ân-ı Kerim'in bazı surelerinin başında bulunan Hurûf-i mukattaa'nın tahlili de yapılamamaktadır.²⁶ Bir cümleyi sadece kurallara uyup anlamını göz ardı ederek tahlil etmek yanlışlıklara yol açar. Bu tür hataların başında harf-i cerlerin ve zarfların yanlış amillere bağlanması gelir. Ayrıca atıflarda da aynı durum söz konusudur. Meselâ aşağıda verilen ayet bunu çok güzel açıklamaktadır; *Dediler ki; Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?*²⁷

Bu ayeti kerimede geçen *أَنْ نَفْعَلْ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ* cümlesi, *نَتْرُكُ* fiilinin mef'ûlü olan *مَا* üzerine atıftır.²⁸ Şayet anlam göz önünde bulundurulmadan bakılırsa atıf harfi olan *أَوْ* harfinin kendisinden sonra gelen *أَنْ نَفْعَلْ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ* cümlesini, şekil itibarı ile kendisine benzeyen *أَنْ نَتْرُكُ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا* cümlesine atfettiği zannedilebilir. Hâlbuki bu durum her ne kadar kurallar çerçevesinde bakıldığı zaman mümkün gözükse de kesinlikle anlam buna müsaade etmemektedir. Zira bu durumda ayetin anlamı “yoksa mallarımızda istediğimiz gibi davranmamızı senin namazın mı emrediyor.” şeklinde olur.

Zarf ve harf-i cerlerin yanlış amillere bağlanmasına bir örnek olarak da şu ayeti gösterebiliriz: *وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الرَّبْرِ* *Yaptıkları her şey, kitaplarda (amel defterlerinde) yazılıdır.*²⁹

Bu ayette geçen “*فِي الرَّبْرِ*” câr ve mecrûru anlam gereği mukadder bir fiil/şibh-i fiile zarf olup “*كُلُّ*” kelimesinin haberidir. Anlam bunu gerektiriyor.

26 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire ts., II. 675.

27 Hûd suresi, 11/87.

28 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâsî, *Î'râbu'l-Kur'ân*, Dâru'l-mârifet, Beyrut 2008, s. 328.

29 Kamer suresi, 54/52.

Ancak anlam göz ardı edip câr ve mecrûr kendisine en yakın olan fiile bağlamak anlam açısından kabul edilmez.

Diğer bir örnek olarak da; فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْتَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ *Ona güvencelerini verdiklerinde, "Allah söylediklerimize vekildir" dedi.*³⁰ ayetinde geçen اللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ cümlesini verebiliriz. Zira bu cümleyi ele alırken sadece gramer kurallarını göz önüne almak, قَالَ fiilden hemen sonra gelen اللَّهُ kelimesinin fail gibi görülmesine sebep olur. Bu, gramer kuralları açısından mümkün olmakla beraber anlam açısından mümkün değildir. Zira قَالَ fiilinin faili, gizli zamir olup Yakûb (a.s)'ı belirtmektedir.³¹

B. Anlamı Göz Önüne Alıp Kuralları İhmal Etmek

Cümle tahlillerinde yapılan hatalardan biri de anlamı göz önüne alıp kuralları ihmal etmektir. Bu hataların başında kelimeleri kendilerine mamul olmayacak amillere bağlamak gelir. Bu durumda da her ne kadar anlam açısından bir sorun gözükme de kurallar açısından kabul edilemez durumları ortaya çıkarır. Meselâ,

"Bugün Allah'ın emrine karşı bir engel yoktur." ayetinde geçen الْيَوْمَ zarfı, لا'nın gizli haberine bağlı olup, عاصِمٌ kelimesine zarf olamaz. Zira عاصِمٌ'ye zarf olması durumunda bu kelime şibh'i muzâf³² olur. Bu durumda لا'nın ismi olan عاصِمٌ kelimesi, mebni olmaktan çıkması ve tenvîn alması gerekir.³³

Sadece anlamı gözetme sonucu yapılan hatalara bir örnek de el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) şu beytidir: إِبْعَدْ بَعْدَتْ بَيَاضاً لَا بَيَاضَ لَهُ... لَأَنْتَ أَسْوَدُ فِي *Uzaklaş benden. Akı olmayan ak gibi uzaklaştın. Sen artık gözümde karanlıklardan bir karasın.*

Bu şiirde geçen الظلم من câr mecrûru anlam itibarı ile أسود kelimesine bağlı gibi algılanabilir. Ancak bu durumda sıfatı müşebbehe olup renk ifade eden bir kelime olan أسود kelimesi ziyadelik bildiren ismi tafdil olur. Hâlbuki kural olarak renklerden ef'alu't-tafdil bu şekilde inşâ edilmez.³⁴ Renklerden ism-i tafdil inşa etmenin kuralı farklıdır.³⁵

30 Yûsuf suresi, 12/66.

31 Mahmûd es-Sâfi, *el-Cedwel fi i'râbi'l-Kur'ân ve sarfuhu ve beyânuhu*, Dâru'Reşîd, Beyrut ts. 7/25.

32 Şibh'i muzâf hakkında geniş bilgi için bk. 'Alî Ridâ, *el-Merci' fi'l-lugati'l-'Arabiyyeti*, Dâru's-Şarki'l-'Arabiyyeti, Beyrut 2003. 2/161.

33 es-Sâfi, a.g.e. 6/272; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II. 691.

34 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/693.

35 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İbn 'Akîl, 2/164.

C. Hazfedilmiş Harfleri Göz Önüne Almamak

Bu tarz hatalar yanlış sonuçlara sebebiyet verir. Buna örnek olarak şu ayeti verebiliriz: فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım.³⁶ Bu ayette geçen تَلَظَّى fiili mazi fiil gibi gözüküyor. Ancak bu fiil semâî müennes olan نَارًا kelimesinin sıfatıdır. Dolayısıyla müennes olarak kullanılmalıdır. Fiilin başında bulunan ve hazfedilmiş ت göz önüne alınmazsa bir yanlışlık olduğu vehmine kapılır. Hâlbuki تَلَظَّى fiili gerçekte تَلَظَّى olup ta'sı tahfif için hazfedilmiş müennes bir fiildir.³⁷

D. Yanlış İsimlendirme

Cümle tahlillerindeki asıl amaç cümlede rol alan kelimelerin bu rolleri gereği kazandıkları i'râbı ortaya koymaktır. Dolayısıyla cümle tahlilinde herhangi bir i'râbı gerektirmeyecek isimlendirmeler gramer açısından bir şey ifade etmediği gibi cümle tahlilindeki amaca da hizmet etmez. Bu hata genelde gramerdeki eksik bilgilerden kaynaklanır. Bu kısım hatalar genelde zamir, ism-i mavsul, ism-i işaret, zi'l-hâl ve muzâf olan kelimelerde yapılır. Mesela “أنا طالبٌ” cümlesini tahlil ederken “في كَلِمَةِ الْإِلَهِيَّاتِ” zamiridir.’ demekle yetinmek hatadır. Zira أنا kelimesinin zamir oluşu onun cümle içerisinde yüklendiği görevi bize göstermediği gibi hangi i'râbı alması gerektiğini de ortaya koymaz. Bu yüzden şunu da eklemek gerekir: ‘أنا birinci tekil zamir olup mahallen merfû’ ve mubtedadır.’ Aynı şekilde ‘هَذَا كِتَابٌ Bu, kitabındır’ cümlesini tahlil ederken هذا ismi işaret, ‘هَذَا muzâftır’ ifadesi de cümle tahlilinde yanlış bir ifadedir. Onun yerine şöyle demek gerekir: هذا ismi işaret olup mahallen merfu’ mubtedadır, muzâf olmanın yanı sıra mubtedanın haberi olup lafzen de merfu’dur.

F. Cümleyi Bütün Olarak Ele Almamak

Cümle tahlillerinde yapılan hatalardan biri de eksik tahlillerdir. Bu tür hatalar bazen kelime tahlillerinde olduğu gibi cümle tahlillerinde de yapılmaktadır. Cümle tahlilindeki hatalar cümle içindeki kelimelerin tek tek tahlilleri yapıldıktan sonra cümledeki durumunu bir bütün olarak belirtmemekten kaynaklanır. Zira gramer tahlillerinde cümledeki kelimelerin tahlili yapıldıktan sonra, cümledeki bütün olarak konumunun da belirtilmesi de gerekmektedir. Mesela; ‘أنا صَدِيقُكَ’ Ahmet, ben senin arkadaşınım, dedi.’ cümlesini tahlil ettiğimiz zaman, أنا mubteda, صَدِيقُكَ haberidir’ demekle yetinmek doğru değildir. Bilakis أنا صَدِيقُكَ cümlesinin bir bütün olarak قَالَ fiilinin mekûlü olup mahallen mansûb olduğunu da eklemek gerekir.

36 Leyl suresi, 92/14.

37 es-Sâfi, a.g.e. 15/349.

G. Asli Ve Zâid Harflerin Karıştırılması

Bazen cümle tahlillerinde asli ve zâid harfler karıştırılıp hata yapılabilir. Bu tür hataların önüne geçmek için iyi bir sarf ilmine sahip olmak lazımdır. Zira özellikle de mu'tell fiillerde meydana gelen değişimler kelimenin anlamını çözmeyi zorlaştırıyor. Zâid harflerin asli harflerle karıştırılmasına örnek olarak şu ayeti verebiliriz:

أَلِهَيْكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölmünceye) kadar oyaladı.³⁸ Zira ilk bakışta أَلِهَيْكُمُ kelimesindeki أَلِهِي fiilinin أَل takısı târif edatı gibi algılanabilir. Ancak buradaki أَل harfleri أَل takısı olmayıp, fiilin harfleridir.³⁹

K. İlimler Arası Terimleri Karıştırmak

Cümle tahlilinde yapılan hatalardan bir diğeri de ilimler arası terimleri karıştırmaktır. Mesela nahiv ilminde nâkıs fiil '*faili ile yetinmeyip haber isteyen ve mubteda haberin başına gelip, i'râb açısından hükmünü değiştiren*' fiil anlamında iken sarf ilminde ise nâkıs fiil, 'رَضِيَ vb.' fiillerde olduğu gibi son harfi illet harfi olan fiiller demektir.⁴⁰ Dolayısıyla كَان fiilinin içinde bulunduğu bir cümleyi tahlil ederken sadece 'nâkıs fiillerdendir' demek yeterli değildir. Sarf ilmindeki nâkıs fiillerden ayırmak için nevâsıh fiillerinden olduğunu da belirtmek gerekir.

SONUÇ

Arap dilinde cümlenin dizimi konusu çok önemlidir. Zira bu dizim ile muhataba bilgi aktarımı yapıldığı gibi belagat sanatı da icra edilir. Ayrıca bu dizimin nasıl olması gerektiği de tüm detayları ile sistematize edilmiştir. Bu kurallar her ne kadar konuşma açısından kişiye tam bir yarar sağlamasa da okunan metni doğru anlamada büyük bir paya sahiptir.

Öğrenilen kuralların pratiğe dökülmesi olarak da niteleyebileceğimiz cümle çözümlemesi hem eğitim açısından hem de muhatabın cümleyi anlamasının test edilmesi açısından önemlidir. Arap dilinde bu meyanda çok detaylı kuralların bulunması beraberinde bir takım zorluklar da getirmektedir. Hem bu zorluklara dikkat çekmek hem de bu alanda yaygın bir şekilde yapılan hataları göz önüne sermek için bu çalışmayı yapma ihtiyacını hissettik.

38 Tekâsür suresi, 101/1.

39 es-Sâfi, a.g.e. 15/396.

40 İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 314.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

- el-Aşkar, Muhammed b. Suleyman b. 'Abdillâh, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995.
- el-Câmî, 'Abdurrahmân b. Ahmed (ö. 898/1492), *el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyye*, İstanbul, 1300/1882.
- el-Curcânî, 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 471/1078), *Delâ'ilü'l-İ'câz fî 'İlmi'l-Me'ânî*, nşr. Muhammed Reşîd Rizâ, Beyrut, 1409/1988.
- Mahmûd es-Sâfî, *el-Cedwel fî i'râbi'l-Kur'ân ve sarfuhu ve beyânuhu*, Dâru'r-Reşîd, Beyrut ts.
- es-Seyyid eş-Şerîf 'Alî b. Muhammed el-Curcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, Dâru'n-Nefâis, 2003
- Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, nşr. Şerîf el-Ensârî, Beyrut 1966.
- en-Nehhâsî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Dâru'l-mârife, Beyrut 2008.
- İbn 'Akîl, Bahâ'uddîn 'Abdullâh el-Hemedânî, (ö. 769/1367), *Şerhu İbn 'Akîl*, I-II nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, ys. ts.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ er-Râzî, (ö. 395/1004), *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâ'ilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, nşr. 'Omer Fârûk et-Tabbâ', Beyrut, 1414/1993.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensârî (ö. 761/1360), *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, I-III, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, 5. bs., Beyrut, 1966.
- , *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire, ts.
- , *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, y.y., ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, I-XVIII, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvahhâb-Muhammed es-Sâdik el-'Ubeydî, Beyrut, 1416/1996.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ b. Ya'îş b. 'Alî, (ö. 643/1244), *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İmîl Bedî' Ya'kûb, *'Kâmûsu'l-mustalahâti'l-luğaviyye ve'l-edebiyye*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1987.
- el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî Ebu'l-Bekâ, (ö. 1094/1683), *el-Külliyât (el-Mu'cem fî'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye)*, thk. 'Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî, Beyrut 1993.
- el-Meylânî, Muhammed b. 'Abdirrahîm (ö.?), *Şerhu'l-Muğni*, İstanbul, 1390/1970.
- es-Sabbân, Muhammed b. 'Alî (ö. 1206/1792), *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Kahire, ts.

- Sıbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber (ö. 180/796), *el-Kitâb*, I-V, nşr. ‘Abdusseylâm Muhammed Hârûn, 3. bs., Kahire, 1988.
- eş-Şerîf el-Curcânî, ‘Alî b. Muhammed (ö. 816/1413), *Kitâbu’t-Ta’rifât*, İstanbul, 1327/1909.
- ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsim Mahmûd b. ‘Omer, *el-Mufasssal fî ‘İlmi’l-Luğa*, nşr. Muhammed ‘İzzuddîn es-Sa‘îdî, Beyrut, 1410/1990.